

SZAMOSI GERTRUD

Szubjektum és hatalom diskurzusai A Gyűrűk Urában

„Megpróbáltam megmenteni a Megyét és meg is mentettem, de nem magamnak. Ennek így kell történnie, Samu, nemegyszer, ha érték forog veszélyben; van, akinek le kell mondania róla, el kell veszítenie, hogy mások megtarthassák.”

J. R. R. Tolkien

„Egyre közelebb jutottam a felismeréshez, hogy minden társadalomban, igen, úgy gondolom, hogy valóban minden társadalomban, függetlenül annak formájától, létezik egy másfajta módszer: olyan eljárások, amelyek lehetővé teszik az egyének számára, hogy saját maguk eszközöljenek bizonyos számú műveleteket a saját testükön, a saját lelkükön, a saját gondolataikon, hogy mindezt saját maguk hajtsák végre annak érdekében, hogy önmagukat átalakítsák, azért, hogy önmagukat megváltoztassák és hogy elérjenek egyfajta tökéletességet, boldogságot, tisztaságot, természetfölötti hatalmat vagy más egyebet. A továbbiakban nevezzük ezeket a módszereket az egyén technológiájának.”

Michel Foucault

J. R. R. Tolkien *A Gyűrűk Urában* olyan képzeletbeli világot hoz létre, amelyet a háttérből különféle láthatatlan erők és rejtélyes hatalmak irányítanak. A kapcsolatrendszerek fókuszában a Gyűrűket találjuk, amelyek lényeges szerepet játszanak ezen viszonyok kialakulásában és működésében. A regény szereplői és cselekménye egy kétpólusú világrend ellentétes érdekeltségű erőterében helyezkedik el. Az egyik oldalon Szauron áll, aki szövevényes terve részeként megalkotja az Egy Gyűrűt, hogy általa korlátlan hatalmat szerezzen Középfölde összes teremtménye felett. Szauron ellenében és a Gonosz térhódításának meggátolására Frodó, a Gyűrű hordozója követőivel vállalja a hosszú és viszontagságos küldetését. A Hatalom-Gyűrűhöz kapcsolódó megbízatás a Gyűrű elrejtését és megsemmisítését célozza, a feladat teljesítése pedig egy merőben új hatalmi rend felállítását eredményezi.

Ebben a polarizált erőterben a Gyűrű olyan katalizáló szerepet tölt be, amely képes a hatalmi viszonyok teljes rendszerét befolyásolni. Ennek okán az is könnyebben érthetővé válik, hogy a Gyűrű megszerzéséért folytatott küzdelem elsődlegesen nem a kincs birtoklására irányul, hanem olyan hatalmi harcot jelképez, amelynek végső célkitűzése, hogy a Gyűrű-hordozó szerepét a Gyűrű Urának pozíciójára váltsa. A Gyűrű keresésének története valójában az egyén útkeresését, önmaga jobb megértését, rejtett vágyainak, hatalmi törekvéseinek megismerését is példázza.

A keresés motívuma azért jut kulcsfontosságú szerephez *A Gyűrűk Urában*, mert segíti a hatalom és az egyén közötti viszony konfliktusainak jobb megértését. A brit J. R. R. Tolkienhez hasonlóan Michel Foucault, korunk egyik legjelentősebb francia filozófusa is a társadalmi és kulturális problémák széles keresztmetszetét vizsgálja. Foucault „*A szubjektum és a hatalom*”¹ című filozófiai írása és Tolkien *A Gyűrűk Ura*² című regénye egyaránt a hatalom személyiségformáló erejét vizsgálják; azt a módot és azokat az erőviszonyokat, amelyek segítségével a szubjektumok létrejönnek, szüntelenül formálódnak és változnak. Tolkien és Foucault írásai között a szubjektum és a hatalom sokat vitatott kérdéseinek felvetése és megválaszolása teremt kapcsolatot.

A hatalom fogalmának különböző jelentésárnyalatai kifejezik a szó társadalmi irányultságának lehetséges fajtáit, amelyek közül legfontosabbak a politikai, gazdasági és szellemi élet összefüggései. A hatalom különböző típusainak közös jellemzője, hogy azok mindegyike valamilyen ellenőrzést, akaratot, erőt, befolyást vagy kényszerít meg egy olyan hierarchikusan felépülő rendszerben, amely annak birtokosát különböző jellegű és mértékű tekintély és erő birtokába juttatja. Michel Foucault szerint minden társadalom hatalmi viszonyokra épül és „a valóságban a hatalom jelentése többé-kevésbé megszervezett, hierarchikusan koordinált viszonyok halmazához kapcsolódik”³.

A valódi társadalmakhoz hasonlóan Tolkien képzeletbeli világában is különböző, hierarchikusan felépülő hatalmi rendszerek működnek, amelyek közül kiemelkedik a varázslat alapú hatalmak szerepe. Középfölde társadalmi berendezkedésében a hatalom és tudás birtokosai olyan természetfölötti lények, mint a varázslók, illetve tündék, míg az emberek, illetve emberszerű lények kiszorulnak az uralom közvetlen gyakorlásából. Az embereknek ahhoz, hogy a „fajtájuknak adottnál nagyobb, titkos hatalom”⁴ részeseivé váljanak, a Hatalom-Gyűrű segítségére van szükségük. A Gyűrű keresésének és megsemmisítésének története egy új hatalom születéséről is számot ad. A hatalomváltás eredményeként a korábbi világ- és hatalmi rend gyökeresen átalakul. Tolkien regényében a Gyűrű keresésének motívuma a szubjektum keresésének szimbolikus történetét tárja elénk, amelynek megértéséhez nélkülözhetetlen az egyén és a hatalom egymáshoz való viszonyának feltárása.

1 Foucault, Michel: „*A szubjektum és a hatalom.*” Ford.: Kiss Attila. In: *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása.* Szerk.: Bókay Antal, Vilček Béla, Szamosi Gertrud, Sári László. Osiris, Budapest 2002, 396–409.

2 Tolkien, J. R. R.: *A Gyűrűk Ura.* Ford.: Göncz Árpád. Európa, Budapest 2001.

3 Foucault, Michel: *Power/Knowledge.* Ford.: Colin Wilson. Harvester Press, Brighton 1980, 198.

4 Tolkien, J. R. R.: *A szilmarilok.* Ford.: Gálvölgyi Judit. Európa, Budapest 2003, 337.

Mágikus hatalmak

A varázslás tudománya minden esetben titokzatos és bűbajos erők működésén alapul, amelyek létezése csak a mesék és babonák világában elfogadott. A *Gyűrűk Urában* központi szerep jut a különböző transzcendens és mágikus hatalmaknak, amelyeket Középföldén a varázslók és a tündék képviselnek. Az író levelei hasznos útmutatóknak bizonyulnak a mágikus erők tolkieni értelmezésekor. Eszerint a varázslat a hatalomnak olyan kivételes, nem mindennapi formáját jelenti, amely csodás dolgok létrehozására képes. Tolkien képzeletében a varázslat olyan veleszületett képesség, amelyet *emberek nem birtokolhatnak*,⁵ így Középföldén varázserővel csak a varázslók és a tündék bírnak.

A *Gyűrűk Urában* megjelenő különböző varázserőfajták a foucault-i hatalomértelmezés segítségével könnyebben áttekinthetővé válnak. „A viszonyok három típusának kérdéséről van szó, amelyek tulajdonképpen mindig átfedésbe kerülnek, kölcsönösen támogatják egy-

Örök szerelem, 2006, installáció, CC Centrum, Pozsony

Az installáció a társadalmi elvárások által megfelelésre ítélt individum szociális, etikai, spirituális, biológiai realitását hivatott illusztrálni. A 'brain police' kontrollja az egyén biztonsági berendezkedését és bezárkózását szorgalmazza.

mást, és eszközként használják a másikat bizonyos célok eléréséhez.”⁶ Foucault a hatalmi kapcsolatok rendszerén belül három fő viszonyrendszert különít el. Ezek helyük és szerepük szerint a dolgok világában működnek, azért, hogy megváltoztathassák és átalakítsák a világot; a jelek, mint ahogy például a nyelv világában jelentések létrehozása a cél, az emberek világában azok befolyásolására irányulnak.⁷

A *Gyűrűk Urában* a varázserő a hatalom megszerzésének és gyakorlásának egyik leghatékonyabb eszköze, amely egyidejűleg képes a dolgok és a személyek világát befolyásolni. Tolkien történetében három varázsló érkezett Középföldre avval a küldetéssel, hogy tanácsadóként segítsék a szabad embereket a jó tettek végrehajtásában, és hogy megakadályozzák a rossz hatalomra kerülését. A *Gyűrűk urában* Szarumán, a fehér, Gandalf, a szürke és Radagast, a barna varázsló jutnak lényeges szerephez. A különböző színek a varázslók különböző mértékű hatalmát és bölcsességét jelzik; a fehér szín birtokosa a ranglétra legmagasabb fokán áll, őt követik a szürke és a barna színűek. A varázslók jellemzően olyan bölcs vénember képét öltik magukra, akik igen lassan öregednek, és kiváló fizikai erőnléttel bírnak. Ezen felül mindannyian olyan különleges, természetfölötti képességek birtokosai, amelyek segítségével más földi halandóktól könnyen megkülönböztethetők. A regény cselekményét Szauron és

6 Foucault, Michel:
„A szubjektum és a hatalom”, i. m.,
403.

7 Uo., 402–403.

8 Tolkien, J. R. R.: *A Gyűrűk Ura I.*, i. m., 354.

9 Uo.

Szarumán szövetsége indítja útjára, akik számára a hatalom Gyűrűjének megszerzése világuralmi tervük megvalósításához nélkülözhetetlen. A történet varázserejű főszereplői Gandalf és Szarumán, kettőjük manicheus küzdelme pedig két, egymással ellentétben álló világ végzetes összecsapását eredményezi.

Gandalf dologi jellegű varázstudományának legismertebb és legnépszerűbb alkotása a környezete szórakoztatására készült tűzijáték. Szarumán mágikus tudásának (mellék)terméke az uruk-hai orkok gonosz népe, akik nélkülözhetetlenek a varázsló ártó szándékú céljainak megvalósításához. Mindkét varázsló hatalmának alapja a foucault-i értelemben vett *regime du savoir*, mely a különböző ismeretek megszerzésén, birtoklásán és felhasználásán alapul. Gandalf, a bölcs, jártas a különböző népek történetében és érti azok nyelvét, így varázsereje által a dolgok új megvilágításba kerülnek és valós értelmet nyernek. Gandalf a „fekete nyelv” ismeretével képes a Gyűrű szövegét lefordítani és annak üzenetét közvetíteni. Környezetére gyakorolt befolyása történeti tudáson alapul, vagyis mások meggyőzése a birtokában lévő ismeretek közvetítésével történik.

Szarumán fő jellegzetessége, hogy másokkal való kapcsolata a megtévesztésen alapul, ezért segítői közül fontos szerep jut Grímának, a Kígyónyelvűnek, aki hazugságokkal „mérgezi” környezetét. Szarumán olyan álarcot visel, amely bölcsnek és szépnek mutatja, legfontosabb kincse pedig a hangja, amellyel képes hallgatóit büvökörébe vonni és akaratának érvényt szerezni. A Sokszínű Szarumán ereje környezete félrevezetését és kijátszását szolgálja. Magát Gandalfot is úgy próbálja megnyerni álságos és gonosz tervének, hogy szövetséget ajánl neki, amelynek saját megfogalmazásában az az alapja, hogy a varázslók különleges tudásuknál és bölcsességüknel fogva a hatalom jogos birtokosai: „...hatalom kell, hatalom, hogy minden lény végrehajtsa, amit mi rendelünk a jó érdekében, amit csak a Bölcs ért.”⁸ Szarumán felvázolja az új kor legfontosabb ismérveit:

Új hatalom van születőben. S ez ellen nincsenek hasznunkra a régi szövetségesek és a régi módszerek. [...] Tán csatlakozhatunk még e Hatalomhoz. Ez bölcs dolog lenne, Gandalf. Ettől még lehet remélni valamit. Győzelme küszöbön áll; s akik elősegítik, azokra gazdag jutalom vár. Ahogy a Hatalom nő, úgy szaporodnak kipróbált barátai. S a Bölcsök, mint te meg én, ha kivárrják türelemmel, végül maguk szabhatják meg, hogyan alakul, s ők kaparinthatják a kezükbe. Mi kivárrhatjuk a mi időnket, mi meg tudjuk őrizni magunkban a gondolatainkat, megvetve tán a rosszat, ami közben esik, de helyeselve a végső nemes célokat: a Tudást, Uralmat, Rendet...⁹

A Tudás, Uralom és Rend megvalósításának elengedhetetlen feltétele, hogy az irányítás és az uralom közvetlenül a Bölcsök kezébe kerüljön. Szarumán hatalmának alapja és ismeretszerzésének legfontosabb eszköze a palantír, egy olyan mágikus kristálygömb, amely lehetővé

teszi, hogy tulajdonosa a távolból ellenőrizzen és irányítson. A Foucault *Felügyelet és büntetés* című művéből ismert *Panoptikon* és Szarumán látókövének szerepe és működése sok hasonlóságot mutat.¹⁰ Ez a 18. századi tornyot körülvevő Gyűrű alakú épület-együttes létrehozta a „láthatóság csapdját”, azáltal, hogy a bennük lévők láthatóvá válnak, anélkül, hogy ők maguk erről tudnának.¹¹ Foucault szerint a panoptikon legjellemzőbb vonása az, hogy „a hatalom laboratóriumaként működik”.¹² Hatékonysága pedig abban rejlik, hogy tulajdonosa közvetlen hatalomgyakorlási módok és eszközök nélkül képes arra, hogy általa „eredményesen és mélyen hatoljon az emberi viselkedés mélyére”.¹³

A panoptikonhoz sokban hasonló annak a hatalmi gépezetnek a működése, amely lehetővé teszi, hogy Szarumán a palantir segítségével a távolból is képes legyen a „látószögébe” kerülőket ellenőrizni, és akaratával irányítani. Szarumánnak fontos, hogy hatalma láthatatlan és ellenőrizhetetlen legyen, mert így tudja leginkább sötét szándékát elleplezni. Számára a hatalom megszerzése egyszersmind eszköz és cél egy olyan új világrend kialakításában, amely csak a kiváltságosok érdekét szolgálja. Szilszakáll találó jellemzésében Szarumánnak „csupa fém és fogaskerék az agya, nem törődik vele, hogy ültessen is valamit, csak ha az épp a hasznára van”.¹⁴

Gandalf hatalomról alkotott képe varázserejéhez hasonlóan merőben más jellegű. A külvilággal való kapcsolatát a bölcs tanácsadói és vezérszerep határozza meg, aki követőinek elsősorban segítséget, biztatást és reményt nyújt, vagyis a birtokában lévő hatalmat mások: a közösség érdekében használja fel. Saját maga így vall erről: „...az én dolgom, hogy a dolgokat rendbe hozzam, vagy segítsek másoknak rendbe hozni.”¹⁵ Az események sűrűjében Gandalf feladata, hogy Bilbót meggyőzze arról, hogy a Gyűrűt Frodóra bízva, és ő irányítja a Végzet Hegyének felkutatását is. Gandalf további fontos, a sikeres küldetés szempontjából nélkülözhetetlen tetteket hajt végre a Gyűrűért folyó harc során; kiszabadítja Theodent Szarumán és Kígyónyelvű fogságából, továbbá számúzi Szarumánt a Fehér Tanácsból, hogy elfoglalhassa az őt megillető első helyet.

A varázslók tudásuknál és erejüknél fogva olyan információk birtokába jutnak, amelyek a hatalom gyakorlásához nélkülözhetetlenek. A Bölcs és Sokszínű Gyűrű-műves, Szarumán, jártas a tünde-Gyűrűk tudományában, mégis Gandalf az, aki ismeri Szauron és a Gyűrű írott történelmét. Szauron elkészíti az Egy Gyűrűt, amelynek segítségével ismerni, befolyásolni és ezáltal uralni képes a Gyűrű viselőjét. Azonban ahhoz, hogy megalkossa a Hatalom Gyűrűjét, Szauronnak saját erejét és korábbi hatalmát is fel kell áldoznia, ami azt jelenti, hogy egyúttal önmagát is kénytelen alávetni a Gyűrű hatalmának.

A varázslók a regény más szereplőihöz hasonlóan egyedi és fajtájukra jellemző archetipikus tulajdonságokkal egyaránt bírnak. Gandalf és Szarumán két különböző varázslótípust testesítenek meg. A ketőjük közötti különbségek a varázslás két eltérő fajtájának segítségével írhatók le a legszemléletesebben. Giovanni Pico della Mirandola

10 V. ö. Chance, Jane: „Power and Knowledge in Tolkien.” In: *The Lord of the Rings*, The University Press of Kentucky, Kentucky 2001, 20–25.

11 Foucault, Michel: *Felügyelet és büntetés*. Ford.: Fázsy Anikó és Csűrös Klára. Gondolat, Budapest 1990, 273.

12 Uo., 279.

13 Uo.

14 Tolkien, J. R. R.: *A Gyűrűk Ura II.*, i. m., 91.

15 Uo., 332.

16 Az angol szöveg pontosabban fejezi ki Szauron törekvéseit: „He is plotting to become a Power.” In: Tolkien, J. R. R.: *The Lord of the Rings*. Harper Collins Publisher, London 1995, 462.

17 Tolkien, J. R. R.: *The Letters*. Szerk.: Carpenter, Humphrey. Allen and Unwin, London 1981, 155.

nyomán, már a 15. századi reneszánsz idején két típusát különböztették meg a varázslatnak, mely szerint létezik mágia és goeteia. Ennek értelmében a mágia olyan isteni eredetű bölcsesség és kreatív erő, melyet a jobbítás célja vezérel. A goeteia jelentése: fekete mágia, halottidézés vagy boszorkányság, olyan sötét erők által irányított tevékenység, melynek alapja mások megtevesztése, és legfőbb mozgatóereje a hatalomvágy, ami pusztítás és a mások feletti uralom megszerzésével érvényesül. Középfölde törvényei szerint a varázslók nem uralkodhatnak és nem szövethetnek Szauronnal, aki a legfőbb gonosz megtestesítője. Szarumán azonban megszegi a szabályt, hiszen Szilszakáll szavaival, ő maga válik a Hatalom megtestesítőjévé.¹⁶

A varázserő személynyvesztő hatásaként új, illuzórikus jelentések jönnek létre, amelyek alkalmasak mások megtevesztésére és befolyásolására. A példák jól érzékeltetik, hogy Tolkiennél a hatalmi viszonyok középpontjába a varázslás intézményesült változatát megtestesítő varázsló személye kerül, aki varázserejénél fogva olyan tranzitív erőket működtet, amelyek egyszerre képesek a dolgok és jelek világára, illetve a bennük élő emberekre, pontosabban személyekre hatni. Gandalf szerepe szerint a bölcs vezér, aki képes tudását környezete szolgálatába állítani. Segítő irányításával a világ sorsa jobbra fordul. Legfőbb ellenfele és riválisa Szarumán, az ártó és sötét hatalom jelképe, akinek ereje mások megtevesztéséből és kihasználásából táplálkozik.

Kreatív hatalmak

Tolkien világában a varázslókon kívül is léteznek mágikus erejű és természetfölötti adottságokkal bíró lények. Az író leveleiben választ találunk arra, hogy miben tér el egymástól a halandók és a tündék varázserőről alkotott képe: „...történetemben a »varázslat« nem varázsigék alkalmazásán alapul, hanem olyan inherens képességet jelent, amellyel emberek nem rendelkeznek, és amelyet nem is szerezhettek meg.”¹⁷ Vajon milyen adottságokra és képességekre gondol Tolkien? Amikor Ilúvatar, az Egyetlen megteremtette a világot, a tündéket bízta meg avval, hogy környezetüket óvják és szépítsék. Jellegzetes alkotótevékenységük olyan szubkreatív folyamat, amelynek nyomán új ötletek, gondolatok és eszközök születnek.

Az angol nyelvben az „art” szó antropológiai eredete a különböző kézműves tevékenységek megjelenéséhez vezethető vissza, egy olyan korba, amikor a kézműves, iparos a művész elődjének számított. A tündék kreativitása nyomán olyan varázserővel bíró tárgyak születnek, mint a viselőjét az ellenség elől elrejtő varázsköpeny, a „furfangos” csónakok, a Frodónak ajándékozott, örökösen fényt árasztó fehér üvegcsé és még sok egyéb hasznos eszköz. A tündék legfőbb hatalma művészetük alkotóerejében rejlik. Érdemes megemlíteni, hogy a Középfölde világát átható különböző varázserők egymástól eltérő jelentéssel bírtak a hobbitok és az emberszerű lények

világában, valamint a természetfeletti lények birodalmában. Ezt a lát-
szólagos ellentmondást példázza a Pippin és a tündék közötti beszél-
getés:

– Ezek varázsköppönyegek? – kérdezte Pippin, s csodálkozva
nézte őket.

– Nem tudom, ezen mit értesz – mondta a tündék vezetője. –
Szép köppönyegek, s az anyaguk is jó, hiszen itt készült, ezen a
földön. Ha úgy érted, hogy tünde-köppönyegek, akkor igazad
van. Levél, ág, víz és kő; bennük van a mi szeretett
Lothlórienünk minden színe és szépsége; hiszen akármit készí-
tünk, abba beleálmodunk mindent, ami kedves nekünk.¹⁸

A tündék varázserejének titka, hogy a természettel szeretetben és
harmóniában élnek, és ez élteti kivételes kreativitásukat.

A tündék által készített dolgok nemcsak szép és jó, a természet
nyújtotta anyagokból készült hasznos eszközök, hanem alkotójuk álma-
it is valóra váltják. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy Tolkien számára a
varázslat olyan, kreativitáson alapuló tevékenység, amely a valóssal
szemben a képzelet világához kötődik. A *Gyűrűk Urában* több olyan,
varázserővel bíró tárgy is szerepel, amelyek a halandók számára is biz-
tosítják a valódi, tehát látható és a képzeletbeli, azaz nem látható világ
közötti átjárást. Ilyenek a már említett tünde-köppönyegek is. A tündék
esetében a világi értelemben vett hatalom, amely többnyire a mások
feletti uralom és elnyomás megszerzésére irányul, olyan (szub)kreatív
erővé alakul, melynek nyomán új dolgok születnek. A tündék alkotó-
kedve az álmok és a szeretet erejéből táplálkozik.¹⁹

Tolkiennél a mesebeli lényeken keresztül a kreatitásnak egy
olyan formája is megjelenik, amely túlmutat a tárgyi világon, ameny-
nyiben az elsődlegesen szellemi javak létrehozására irányul. „A tün-
dék az emberek képzelete felett átívelő, a különböző korok élő
emlékezetét hordozzák.”²⁰ Ez a történetekből, hagyományokból táp-
lálkozó kulturális erő az, amely elválasztja és összefogja Középfölde
különböző lényeit.

A *Gyűrűk Urában* központi helyet foglal el a történetben több
szinten is megjelenő nyelvi kreativitás. Tolkien, az első számú alkotó,
teljesen új nyelvet, sőt nyelveket „kreál” képzeletbeli világa számára.
A különböző fajok olyan egymástól eltérő nyelveket használnak,
amelyek magukon viselik az adott nemzet jellegzetességeit. A hob-
bitok nyelve a Közös Beszéd, amelyet „szabadon és hanyagul hasz-
nálunk”.²¹ Az entek nyelve „lassú, zengzetes, sok szót halmozó és
ismétlő, mondhatni körülményes”, mint a beszélők maguk is.²² Az
orkok nyelve a Fekete Beszéd, amit saját önálló nyelv hiányában más
forrásokból szedtek össze, és amit leginkább csak szitkozódásra és
káromkodásra használtak.²³

Tolkiennél a nyelvnek és a beszédnek kivételes varázsereje van, a
szereplők neve sajátos hatalommal bír, csakúgy, mint a különféle
mágikus hatású igék, rontások. Középfölde világában az énekek, ver-

18 Tolkien, J. R. R.:
A Gyűrűk Ura I.,
i. m., 493.

19 Középfölde éle-
tében ugyancsak
fontos szerepet ját-
szó kézműves mes-
terségeket üznek a
törpök is, mint pél-
dálul a fegyvergyár-
tás vagy a játékké-
szítés.

20 Noel, Ruth: *The
Languages of
Tolkien's Middle-
earth*. Houghton
Mifflin Company,
Boston 1974, 57.

21 Tolkien, J. R. R.:
A Gyűrűk Ura III., i.
m., 518.

22 Uo., 519.

23 Uo., 520.

24 Katharyn W. Crabbe szemléletes példái arra hívják fel a figyelmet, hogy a műben szereplő közmondásokat Tolkien nem népi bölcsességek megfogalmazására használja, hanem a közönség és ön maga szórakoztatására! In: Crabbe, Katharyn W.: „*The Quest as Legend*”. In: J. R. R. Tolkien's *The Lord of the Rings*. Szerk.: Bloom, Harold. Chelsea House Publishers, Philadelphia 2000, 162.

25 Tolkien, J. R. R.: *A Gyűrűk Ura I.*, i. m., 74.

26 Tolkien, J. R. R.: *The Letters*, i. m., 133.

27 T Tolkien, J. R. R.: *A Gyűrűk Ura I.*, i. m., 84.

sek szerepe minden lény életében meghatározó jelentőségű. Gyakori, hogy a történet szereplői maguk is énekelnek; Szarumán búbájos hangjával azon mesterkedik, hogy ellenfeleit csapdába ejtse, Luthien pedig azon, hogy szabadulása érdekében a haját megnövelje. A bányákban dolgozó törpök erejét munkadalok serkentik, Aragorn pedig a végzetesen megsebesült Frodót igyekszik dalával meggyógyítani. A különböző történetek, versek, énekek és himnuszok Középfölde népeinek sokszínű kultúráját hordozzák.²⁴ Világukban a múlt és a jelen, az egyén és a közösség sorsa összefonódik, mitikus erejük a különböző hagyományok összetartó erejét példázza, ami a soron következő nemzedékek életében is útmutatás, ihlet és ösztönzés forrása.

A Gyűrűk hatalma

Középfölde történetében a legfőbb hatalommal bíró varázserejű tárgyak a Hatalom Gyűrűk. A mágikus tárgyakra jellemző módon a Gyűrűk hatalma bennük rejlő, így azok akár hordozójuk képességein is túlnőhetnek. Gandalf már a történet legelején figyelmezteti Bilbót a Gyűrű veszélyes voltára:

– *Azt mondd, a Gyűrű veszélyes, sokkal veszélyesebb, mint hinném. Miért?*

– *Több okból – felelte a mágus. – Olyan nagy az ereje, hogy arra gondolni se mertem eleinte, akkora, hogy végül is teljesen úrrá lenne bárki halandón, aki birtokolja. Ő lenne az ura a birtokosának.*²⁵

A Gyűrűkre mindenekelőtt jellemzőek azok a mágikus képességek, amelyek előidézésére maguk is alkalmasak, ebből a szempontból a hatalom fontos és kézzelfogható szimbólumaivá válnak. Tolkien egyik levelében így magyarázza a Gyűrűk hatalmát:

*A Gyűrűk legfontosabb ereje (ami mindannyiuk közös jellemzője) abban állt, hogy meggátolták a hanyatlást és megőrizték mindazt, amit környezetük vágyott és szeretett. Továbbá felerősítették a birtoklójuk természetes tulajdonságait – ebben az esetben a „varázserejét” a megrontás és hatalom iránti vágy motiválta.*²⁶

A szerző kiemeli a Gyűrű azon természetfeletti tulajdonságait, amelyek segítségével képes az elmúlást megakadályozni, továbbá azt, hogy a Gyűrű-Hordozó jellemével, adottságával arányos erők aktiválására alkalmas: „A Gyűrű hatalmat adott neki: olyat, amilyen illett a jelleméhez.”²⁷ (I. 84.) A Gyűrű segítségével Bilbó örök fiatalság és földi gazdagság birtokába jut, továbbá a megye címzetes urává válik. Egy másik szereplő, Szmeagol-Gollam esetében nevének megváltozása jelzi a Gyűrű hatására a személyiségében bekövetkezett teljes

átalakulást. Gollam végképp kiszolgáltatottá vált a Gyűrű uralmával szemben, amint az a hozzá fűződő ellentmondásos kapcsolatból is kitűnik: „Gyűlölte és szerette, mint ahogy önmagát is gyűlölte és szerette egyszerre. Nem tudott megszabadulni tőle. Nem maradt annyi akaratereje.” (I. 86.)

A történetből megismert Gyűrű-Hordozók, Gollam, Bilbó és Frodó példája egyaránt bizonyítja, hogy a Gyűrű hatalmánál fogva jó és rossz irányban egyaránt képes viselőjének természetét és képességeit befolyásolni. Ugyanakkor az is látható, hogy a Gyűrű hatalma önmagában nem érvényesülhet, csak abban az esetben, ha kellően befolyásos hordozóra lel. A Gyűrű megtalálása vagy elvesztése pedig őrzője szempontjából minden esetben sorsfordító jelentőségű. A Hatalom Gyűrűnek a különböző karakterek életében betöltött ellentmondásos szerepe valójában az egyén és a hatalom egymással gyakorta érdekellentétben álló viszonyából építkezik.

Az egyénnek a hatalomhoz, illetve a hatalom jelképéhez, a Gyűrűhöz fűződő ellentmondásos viszonyát tükrözi az is, ahogyan a Gyűrű hordozójának szubjektuma megosztódik. Foucault a szubjektum és a hatalom kapcsolatának értelmezésekor a szubjektum kettségét adottnak tekinti: „A szubjektum szónak két jelentése van: az egyikben az egyén irányításon és függőségen keresztül másnak van alávetve (subject to), a másikban pedig egyfajta lelkiismeret vagy önismeret saját identitásához köti. Mindkét jelentés azonos hatalmi formára enged következtetni, amely az egyént valaminek alárendeli, aláveti (subjugates and makes subject to)”.²⁸ A Gyűrű hatalma kiterjeszti és átalakítja hordozója szubjektumát, pontosabban az egyénből szubjektumot hoz létre. Mindeközben azonban eltörli az egyén korábbi önazonosságát, amelynek következtében annak szubjektuma a hatalom birtoklása iránti vágy viszonyában artikulálódik.

A Gyűrű megszerzéséért folytatott veszedelmes küzdelem egymásnak ellentmondó vágyak sorát szabadítja fel. Elrond figyelmezteti a Tanács tagjait, hogy a Gyűrű iránti vágy már önmagában elégséges ahhoz, hogy megrontsa a szíveket. (I. 366.) A Hatalom-Gyűrű segítségével zöld utat nyer Szauron befolyása, aki távirányítással is képes a szereplőket manipulálni. A Gyűrű csábereje a hatalom illúziójával kecsegtet, varázsereje pedig lehetővé teszi a valós világban akadályt jelentő erkölcsi és fizikai határok áthágását. A Hatalom-Gyűrű gyakori használata ezért a halandó lények számára végzetes következményekkel járhat, és Gandalf még a történet kezdetén figyelmezteti Frodót a reá leselkedő veszélyekre:

*Az a halandó, akinek egy Nagy Gyűrű a birtokába kerül, Frodó, nem hal meg, de nem is növekszik tovább, és nem gyarapszik az élete: épp csak hogy létezik, és végül már fárasztja minden pillanat. Ha pedig sokszor használja a Gyűrűt, hogy láthatatlanná váljon, akkor elhalványul: végül is állandóan láthatatlan lesz, úgy járkal a félhomályban, és csak a Gyűrűkön uralkodó Sötét Hatalom látja. ...előbb-utóbb felfalja a Sötét Hatalom.*²⁹

28 Foucault, Michel: „A szubjektum és a hatalom”, i. m., 399.

29 Tolkien, J. R. R.: *A Gyűrűk Ura I.*, i. m., 75.

30 Tolkien, J. R. R.:
A szilmarilok, i. m.,
337.

31 Tolkien, J. R. R.:
A Gyűrűk Ura I., i.
m., 74. – Kiemelés
Sz. G.

A Gyűrű hatására viselője fokozatosan elveszíti erejét, mígnem önmaga árnyékává válik, amint azt a Nazgulok, Gyűrűlidércek sorsa példázza, a későbbiekben pedig a hordozó személyiségének teljes megsemmisülése is bekövetkezhet.

A Gyűrűn található írás nemcsak feltárja a Gyűrűk történetét, hanem fontos ismereteket tartalmaz arra vonatkozóan, hogy miképpen oszlik meg a hatalom Középföldén. Eszerint három Gyűrű jutott a tünde-királyoknak, hét a törpöknek, kilenc a halandó embereknek. *A Szilmarilok* című könyvében Tolkien elmeséli, hogyan szerezte meg Szauron magának a Hatalom Gyűrűit,

...s szétoztotta Középfölde más népei között mindazoknak, akiket az igája alá akart vonni, mert a fajtájuknak adatottnál nagyobb, titkos hatalomra vágytak [Kiemelés tőlem – SZ. G.]. Hét Gyűrűt a törpöknek adott, az embereknek pedig kilencet, mert mint minden más dologban, ebben is az emberek mutaták a legnagyobb készséget arra, hogy teljesítsék akaratait.³⁰

A hatalom iránti végzetes vágy olyan jellegzetes emberi tulajdonság, melynek háttérében gyakran ellentmondásos viszonyok rejtőznek. Ezeket világítja meg a regény címének többrétű jelentése is. *A Gyűrűk Ura* eredendően Szauron, akinek baljós alakja a történet egészét beárnyékolja. A különböző szereplők egymás ellenében vetelkednek a Gyűrű urának pozíciójáért, élet-halál harcot vívnak azért, hogy a Gyűrű hordozójából annak urává válhassanak. A helyzet ironikus voltát jelzi, hogy senki nem lehet a Gyűrű ura anélkül, hogy a Gyűrű rabszolgájává ne válna, amint azt Gandalf Frodónak szóló intelme is példázza: „Olyan nagy az ereje, hogy arra gondolni se merem eleinte, akkora, hogy végül is teljesen úrrá lenne bárki halandón, aki birtokolja. *Ő lenne az ura a birtokosának.*”³¹

A küldetés hatalma

A Gyűrű csábereje olyan alapvető emberi vágyakat kelt életre, mint a megismerés-tudás, a birtoklás-gazdagság és a mások feletti uralom-hatalom megszerzésének vágya. A Gyűrű ereje a hatalom működésének kettős természetét példázza, amennyiben a Gyűrű egyfelől határtalan lehetőségeket teremt az egyén számára, másfelől korlátozza, meggyengíti, aláássa az egyén identitását. A Gyűrű a hatalom egyik legfontosabb jelképe, amely saját varázserejénél fogva, illetve hordozójának segítségével képes a hatalom aktiválására. A Gyűrű hatalma és befolyása a különböző szubjektumok közötti viszony szempontjából termékenynek (produktív) mondható, hiszen megbontja a hagyományosan kialakult hatalmi viszonyokat és olyan ellenszegülési formákat hoz létre, amelyek nyomában új, a korábbi hatalom ellenében fellépő diskurzusok keletkeznek. A Gyűrű nemcsak őrzője személyiségét, hanem a hozzá fűződő viszonyokat is átalakítja.

Foucault szerint a hatalom kreatív ereje nyomán az egyének szubjektumokká válnak. „A hatalomnak ez a formája kategorizálja az egyént, megjelöli saját individualitását, hozzáragasztja saját identitásához, rákényszeríti az igazság törvényét, amelyet az egyénnek fel kell ismernie és el kell fogadnia, és amelyet őbenne másoknak fel kell ismerniük és el kell fogadniuk.”³² Melyek azok a törvények, amelyek segítik az egyén identitásának kialakulását? Ez a kérdés kiemelkedő jelentőségű a Gyűrű-Hordozók, illetve a küldetés résztvevőinek szempontjából, hiszen az ő esetükben létfontosságú, hogy felismerjék önmaguk adottságait, hogy jól ítéljék meg saját lehetőségeiket és azok korlátait, mert megbízatásuk során a személyes és a közösségi sorsok és érdekek gyakran összefonódnak.

A varázslók természetfeletti képességüknél fogva olyan többletérről bírnak, amelyet a Gyűrű szinte a végletekig képes megnövelni. Gandalf jól tudja ezt, ezért válik végzetévé az a szűnni nem akaró küzdelem, melynek során kénytelen megtagadni önmagától a Gyűrű hatalmát. Ezért utasítja el Frodó ajánlatát is, hogy ő legyen a Gyűrű hordozója:

*– Ne kísérts! Nem akarom, hogy olyan legyek, mint maga a Sötét Úr. Az én szívemet a szájalom útján próbálja megkörnyékezní a Gyűrű: mert szájalmat érzek a gyengék iránt, és erőt kívánok, hogy jót tehessek. Ne kísérts engem! Nem merem elvenni, még használatlanul sem merem őrizni. Feltámadna bennem a vágy, hogy éljek is vele és megtörnő az erőmet.*³³

A Gyűrű varázsereje Gandalf esetében annak jobbító szándékát, alkotóerejét igyekszik kiaknázni, míg Szarumán esetében a Gyűrű ereje a gonosz, ártó és pusztító hatalmát hozza működésbe.

Az, hogy Bilbó Frodóra hagyja a Gyűrűt, fontos jele annak, hogy képes a hatalom és a hatalomtól való függés önkéntes feladására. A történet különböző szereplői eltérően viszonyulnak a Gyűrű nyújtotta lehetőségekhez. Galadriel figyelmezteti Frodót, hogy a Gyűrű hordozójának nagyfokú álhatatosságra és akaraterőre van szüksége: „Hát Gandalf nem mondta meg neked, hogy a Gyűrű minden birtokosának önmagához méretezett hatalmat ad? Mielőtt a hatalmat használni tudnád, még sokat kéne erősödnöd, s megedzened az akaratodat, hogy uralkodj másokon.”³⁴

A keresés története mindannyiunk számára ismerős motívumokból építkezik: a hős segítőtársaival útra kel, hogy küldetését teljesítse. A hosszú út során azonban nehéz megpróbáltatásokat kell kiállniuk és különböző feladatokat kell közösen teljesíteniük. A próbák során a szövetség tagjai új tapasztalatokat szereznek önmaguk és a világ dolgairól. A gyakran jellempróbáló kísértések és csábítások közepette – a közös célok és a küldetés sikeres teljesítése végett – saját kíváncsiságukon is kívánatos felülkerekedniük. Tolkien művének különös jellemzője, hogy a hatalomhoz kapcsolódóan a keresés mo-

32 Foucault, Michel: „A szubjektum és a hatalom”, i. m., 399.

33 Tolkien, J. R. R.: A Gyűrűk Ura I., i. m., 95.

34 Uo., 487.

35 Tolkien, J. R. R.:
A Gyűrűk Ura III.,
i. m., 374.

36 Foucault, Michel:
Language, i. m.,
221.

tívuma is megkettőződik; egyszerre kutatja Szarumán a Gyűrűt, míg a Szövetség tagjai a Végzet Hegyét keresik.

A Gyűrű hordozóinak sorsa azt a mélységesen emberi motívumot tárja elénk, amelynek háttérben az identitáskeresés küzdelmes folyamata áll. A szereplők előtt tornyosuló akadályok nemcsak a fordulatokban bővelkedő történetet színesítik, hanem szükségszerűen átalakítják és megváltoztatják a hősöket. Tolkien művében a keresés motívuma feltárja az egyén útkeresésének szimbolikus történetét, amelynek során a szubjektum átalakító ereje önmagát is áthatja, és amelynek során a különböző szubjektumok egyénekké válnak. Így már az is nyilvánvaló, hogy miért válik a Gyűrű hordozói számára a legdrágább (kinccsé) születésnap ajándékká. Valójában a Gyűrű iránti vágy az, ami elindítja az egyén útkeresését és a Gyűrű segítségével történő újjászületését.

A Gyűrű keresésének történetében a Gyűrű hordozóinak sorsa a szubjektum keresésének az emberiség által bejárt útját is szemlélteti, amely a hatalom birtoklásától annak feladásán át egy újabb, másfajta hatalom megszerzéséhez vezet. Az olyan természetfeletti lényeknek, mint Gandalfnak vagy Galadrielnek könnyebb önös szükségleteik és vágyaik fölé kerekedniük és elfogadniuk, hogy az események jótékony befolyásolása érdekében olykor saját hatalmukat és tulajdonukat is fel kell áldozniuk. A természetfölötti erővel nem rendelkező emberszerű lények, mint amilyen a Gyűrű hordozója, Frodó, a küldetés próbatételeit teljesítve hozzájuk hasonló felismerésre jut:

Megpróbáltam megmenteni a Megyét és meg is mentettem, de nem magamnak. Ennek így kell történnie, Samu, nemegyszer, ha érték forog veszélyben; van akinek le kell mondania róla, el kell veszítenie, hogy mások megtarthassák.³⁵

A Tolkien szereplőinek személyes sorsában megjelenített gondolatokhoz hasonló következtetésre jut Foucault a társadalmi átalakulások kapcsán:

A humanizmus a nyugati civilizációkban mindaz, ami korlátozza a hatalom iránti vágyat és kizárja a hatalom megszerzésének lehetőségét. A nyugati embernek azt mondják, jóllehet te nem gyakorolsz hatalmat, mégis uralkodhatsz. Sőt, minél inkább megtagadod magadtól a hatalom gyakorlását, és minél jobban alárendeled magad a hatalomnak, annál inkább nő a szuverenitásod.³⁶

Új hatalom születik

Tolkien műveiben a különböző hatalmi formációk egy meghatározott szabályok szerint, hierarchikusan felépített világrendben működnek. *A Gyűrűk Ura* olyan képzeletbeli világban játszódik, ahol a hatalom diskurzusai közül a varázslat alapú hatalmak szerepe a meghatározó,

amelynek következtében a tudás és a hatalom a varázslók és tündék kezében összpontosul. A varázslat diskurzusa olyan kreatív teret feltételez, amelyben a természetes tehetség és erő egyesülni tud az olyan lények esetében, akik képesek arra, hogy a világot saját akaratuknak megfelelően alakítsák. Minthogy a varázslás tudománya az emberszerű teremtmények világán kívül esik, ők nem alkalmasak szubkreatív tevékenységek gyakorlására. A Gyűrű segítségével varázserő birtokába juthatnak, de ez avval a veszéllyel fenyeget, hogy az egész világ Szauron ártó befolyása alá kerülhet. Következésképpen a Gyűrűt meg kell semmisíteni, ami azt is jelenti, hogy a korábban érvényes világrend megszűnik és egy új korszak veszi kezdetét.

Az átalakulás fontosabb vonásait vázolja Gandalf Aragornnak, az eljövendő kor királyának:

Ez a te birodalmaid, s egy leendő birodalom szíve. A világ Harmadkora véget ért, és az új elkezdődött; a te dolgod, hogy megszabd, hogyan kezdődjék, s megóvd, amit megóvni érdemes. Mert bár sok minden megmenekült, sok mindent el kell vetni; és véget ért a Három Gyűrű hatalma is. S ami földet innét látsz, s azt is, ami körülveszi, mind emberek fogják lakni. Mert most az Ember Uralmának kora következik, s a régebbi fajták vagy kialusznak, vagy elköltöznek.³⁷

Az új kor kezdetének szükségszerű feltétele, hogy a korábban a varázslással kapcsolatban álló különböző lények elhagyják Középföldét. A varázs alapú hatalom minden formájának távoznia kell, még azoknak is, akiket a varázserő valamilyen formában megérintett, mint a Gyűrű-hordozók esetében. A kalandok végeztével a tündék átadják hatalmukat az embereknek. Gandalf politikai hatalma Aragorn és Samu között oszlik meg, kreatív hatalmát Frodó öröklí, akinek elsődleges feladata, hogy megírja a Gyűrű keresésének történetét. A Gyűrű megsemmisülésével a korábban központosított hatalom megbomlik, fragmentálódik és olyan változásokon esik át, hogy végül teljesen érvényét veszti. *A Gyűrűk Ura* sokféle képesség, lehetőség, befolyás, erő és erőszak, tudás és hatalom – ezek mind a power szó jelentései! – szétválását és újrafelosztását példázza.

A történet vége a hatalom és a szubjektum kapcsolatának lényeges átalakulását is példázza. Tolkien parabolája arra figyelmeztet, hogy a hatalom iránti vágy, a mások feletti uralom megszerzésére való törekvés mérhetetlen vonzerővel bír. A történet másfelől azt is üzeni, hogy a szubjektum változása szempontjából meghatározó élmény az, ahogyan önmagunk uraivá válunk, saját hatalmi törekvéseinket legyőzzük. A Gyűrű Hordozók is csak abban az esetben válhatnak a Gyűrű Urává, ha sikerül feladniuk a hatalom iránti vágyukat. A foucault-i elvek tanulsága, hogy az emberiség különböző korainak kultúrája és történelme együttesen változtatja meg és alakítja át az egyéneket szubjektumokká. A tudás és a hatalom kapcsolatának összefonódása az emberiség szimbolikus útkeresésének nehézségeit

38 Foucault, Michel: „A szubjektum és a hatalom”, i. m., 399.

39 Uo., 397.

is jól példázza, azokat az érdekütköztetéseket, melyek során a szubjektum és a hatalom viszonya kalandos küzdelmek, nyert és veszett csaták sodrában szüntelenül formálódik, változik és újjászületik.

A *Gyűrűk Ura* szereplőinek sorsa a „tudás kiváltságaival szemben folytatott küzdelmekről”³⁸ szól, és a történet végén megjelenik „a hatalmi viszonyok új ökonómiaja”.³⁹ Feltáruznak azok a folyamatok és összefüggések, amelyek során a mágikus varázslatok szerepe lejár, hogy átadja hatalmát az egyénnek, aki a mindenkori határokon és korlátokon belül képes saját világi erőterét, erőviszonyait alakítani. Tolkien olyan ajándék birtokába juttatja önmagát és olvasóit, amelynek segítségével zsáklaki Zsákos Bilbóhoz hasonlóan mindannyian örök ifjúság és mérhetetlen gazdagság részesei lehetünk. Ennek az új hatalomnak a sajátja, hogy egyesíti a kreatív- és varázserőket és átjárást biztosít valós és elképzelt, emberi és transzcendens világok között, ez a hatalom a művészet mágiája.

Felhasznált irodalom

- Chance, Jane: *The Lord of the Rings: The Mythology of Power*. The University Press of Kentucky, Kentucky 2001.
- Crabbe, Katharyn W.: „*The Quest as Legend*”. In: *J. R. R. Tolkien's The Lord of the Rings*. Szerk.: Bloom, Harold. Chelsea House Publishers, Philadelphia 2000, 141–170.
- Foucault, Michel: „*A szubjektum és a hatalom*.” Ford.: Kiss Attila. In: *A poszt-modern irodalomtudomány kialakulása*. Szerk.: Bókay Antal, Vilček Béla, Szamosi Gertrud, Sári László. Osiris, Budapest 2002, 396–409.
- Foucault, Michel: *Felügyelet és büntetés*. Ford.: Fázsy Anikó és Csűrös Klára. Gondolat, Budapest 1990.
- Foucault, Michel: *Power/Knowledge*. Szerk.: Gordon, Colin. Harvester Press, Brighton 1980.
- Noel, Ruth: *The Languages of Tolkien's Middle-earth*. Houghton Mifflin Company, Boston 1974.
- Tolkien, J. R. R.: *The Lord of the Rings*. Harper Collins Publisher, London 1995.
- Tolkien, J. R. R.: *A gyűrűk ura*. Ford.: Göncz Árpád. Európa, Budapest 2001.
- Tolkien, J. R. R.: *A szilmarilok*. Ford.: Gálvölgyi Judit. Európa, Budapest 2003.
- Tolkien, J. R. R.: *The Letters*. Szerk. Carpenter, Humphrey. Allen and Unwin, London 1981.